

Ала ЖАРДЗЕЦКАЯ

ЗЯМЛЯ, ПАРАНЕНАЯ ЧАРНОБЫЛЕМ

ПРАБЛЕМА ЎЗАЕМААДНОСІНАЎ ЧАЛАВЕКА І ПРЫРОДЫ Ў ТВОРАХ ВІКТАРА КАЗЬКО, АЛЕСЯ КАЖАДУБА, ІВАНА ШАМЯКІНА

Чарнобыльская катастрофа падзяліла лёс Беларусі на перыяды: да Чарнобыля і пасля яго. Менавіта такую выснову зрабіў пісьменнік-гуманіст Алесь Адамовіч, які адзначыў, што “новы стан у родзе чалавечым, новы адлік пачаўся з 26 красавіка 1986 года. Да Чарнобыля і пасля Чарнобыля – гэта рознае светаадчуванне, гэта па-новаму небяспечны шлях у будучыню”¹.

Многія праблемы, і найперш такія, як праблема бежанства, выгнання з роднай зямлі пасля чарнобыльскай аварыі, знайшлі адлюстраванне не толькі ў паэзіі, але і ў праявічых творах (аповесці “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел” Віктара Казько, “Родны кут” Барыса Сачанкі, “Краем Беллага шляху” Віктара Карамазова, раман “Злая зорка” Івана Шамякіна, апавяданні “Львы” Івана Пташнікава, “Бляха” Андрэя Федарэнкі і інш.). Кожны з гэтых твораў робіць свой унёсак у асэнсаванне складанай праблемы Чарнобыльскай трагедыі. Галоўная ідэя, якая аб’ядноўвае ўсе творы беларускіх пісьменнікаў пра Чарнобыль, – “зямля – галоўная крыніца жыцця”.

У раскрыцці сучаснымі беларускімі пісьменнікамі праблемы ўзаемаадносінаў чалавека і прыроды ёсць шмат агульнага. Аднак кожны творца па-свойму падыходзіць да раскрыцця гэтай праблемы.

Аповесць **Віктара Казько** “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел” (1991) працягвае споведзь пра Палессе. “Гэта горкі рэквіем страчанаму раю, загубленаму народу, які аказаўся заложнікам сваёй неразумнай дзейнасці, панібрацкага абыходжання з атамамі”². Чарнобыльскую трагедыю пісьменнік бачыць як заканамерны працяг меліярацый. Пры ўсім вонкавым падабенстве з Палессем у рамане “Неруш”, у аповесці “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел” яно паўстае зусім іншым. Дзеянне адбываецца ў наш час, калі Палессе дстуіла перад агрэсіўным наступам чалавека: “Налеглі з усіх бакоў: сам калгас – зямлі яму мала; меліяратары – краіне не хапае хлеба; леспрамгасы – рэспубліцы патрэбны будматэрыялы, дзяржаве – валюта”³.

Перад намі – змрочныя малюнкi паслячарнобыльскага краю: “Цвіёт, я чорная чарнобыльская вясна. Прыдурвалася прырода, дурыла сонца, дурылі вятры, сухавейныя і чорныя чорныя, што дзьмулі, хавалі ўсё жывое дваццаць чатыры гадзіны ў суткі няспынна. Увесці чорназём, усе тарфянікі пайшлі ў неба. Ралля спавіта саванам цяжкага беллага пяску”⁴. Да буры далучыліся пажары. Усё наваколле запоўніў чарнобыльскі дым, які пазначыў зямлю, хаты, расліны, жывёл цэзіем і стронцыем. Чарнобыль знішчыў на палескай зямлі ўсё, што не паспелі знішчыць меліяратары. Няма ўжо куточка з дзівосна прыгожай прыродай. Сярод птушак засталіся толькі вароны: “То былі вароны, вялізныя, чорныя, худыя... Яны стаялі ў прасе, ў зарасніках і пад дубамі... Ляціць зерне з поля, жыта, жыццё. Груганне чакае гэтага жыта... Дзьма, каб жыць, патрэбна і варонам. Манна нябесная сыталася ім зверху. Высушанае радыеактыўным вятрамi поле, сінюшная неба разраджалася жытным дажджом”⁵.

Віктар Казько звярнуўся да евангельскага царства пра зорку палын, ад падзення якой частка водаў стане горкай і прынясе людзям смерць (адзін з відаў палын у заваце чарнобылем). У аповесці ёсць яшчэ адзін біблейны сюжэт, звязаны з апосталамі. Дванаццаць дзікоў знайшлі смерць у меліярацыйнай канаве. Пісьменнік назваў іх дванаццаццю апосталамі, толькі чорнымі, што “спусціліся з неба на зямлю і ўтаніліся, захлынуліся ад зямной пакуты. Зайшліся ад шаленства на зямлі, каб перасцерагаць чалавека”⁶.

Змянілася не толькі палеская зямля, але і яе жыхары. Беларусы, рускія, украінцы, нават грузіны. Усіх іх яднае адна бяда – Чарнобыль. Яны жывуць адзін мi днём, бавяць час у цыганскім кааператыве, прапіваючы там грошы, наведваюць рэстараны “Палессе-1”, “Палессе-2”, нецярпліва чакаюць, калі ж прывязучу “чарніла” ў іх краму, без гарэлка не абыходзяцца ні ў святы, ні ў будні, забыліся, як гучаць іх сапраўдныя імёны. Аднак яны не страцілі чалавечнасці. У глыбіні душы жыве ў іх нешта даўняе, паляшчукае.

Жыхары калгаса “Верні шлях” ратуюць сваю дуброву, бароняць яе як сімвал. Гіне Лазар Кагановіч, але пры гэтым вяртае сваё сапраўднае імя і, больш за тое, чалавечую годнасць. Лазар не проста гіне, а нібы зліваецца з прыродай, лесам, Палессем: “Клён адыгнаўся. Неба хіснула гняздо бусла, клён пайшоў на яго. Лазар падняўся яму насустрач і ўвайшоў у дрэва”⁷.

Палессю прысвечана і апавяданне В. Казько “Сенакос у канцы красавіка”. Яно пачынаецца як лірычная проза. Але ўзнёсласць і лірызм тут напоўнены горыччу, болем. Бо няма той касьбы, няма і таго лугу. А ёсць толькі палын-чарнобыль, які даводзіцца збіваць іржавай тупой касой. Усё гэта адбываецца на Палессі, у радыяцыйнай зоне, на фоне саркафага, які быццам здэкуюецца з людзей, што наведалі родныя мясціны. З-за ракі, з другога яе высокага берага ён, змрочны чорны волат, глядзеў ім у вочы, стаяў і пасміхаўся, як касмічны прыхадзень. Гэта жудаснае пасміханне пераможцы, які адабраў у людзей самае дарагое – радзіму.

Балюча зямлі, якую падзялілі на зоны: зона адсялення, зона адчужэння. Зонай стала амаль усё Палессе. В. Казько спрабуе перадаць думкі і пачуцці людзей. Ім ёсць з-за чаго крыўдзіцца на свой лёс. Тут засталіся іх хаты, тут пахаваны “іх продкі, тут прайшло амаль усё іх жыццё”.

Палессю прысвячае творы і **Алесь Кажадуб**. Аповесці і апавяданні пісьменніка прасякнуты шчырай любоўю да роднай зямлі. Для яго, як і для Лесавіка з аднайменнай аповесці (1985), “зямля ў атачэнні рэк і балотаў, зямля ў дубовымі гаімі і сасновымі барамі, з чыстымі бярэзнікамі і шапталівымі ельнікамі, наплавамі на рэках і ўдзіранельнымі палянамі найлепшая”⁸. Тут аўтар паказаў ваяўнічы наступ чалавека на прыроду палескага краю. З даўніх часоў на Палессі людзі лічылі лес сваім сябрам. Ён карміў, апранаў, саграваў, абараняў іх, а яны дзялілі з ім радасць і гора. Паважалі і жылі ў згодзе з ляснымі жыхарамі, пабойваліся лесавіка, імкнуліся яму дагадзіць.

А сёння лесавік сам ратуецца ў ямах. Раней ён жыў у пушчы, “быў ахоўнікам лесу, яго гаспадаром, яго бацькам, ён павінен быў клапаціцца, каб лесу не было шкоды, нават самай малой”⁹. А цяпер і лесу таго няма. І самае

страшнае – шкодзіць сам чалавек. Прырода не даруе спажывецкіх адносінаў да сябе, з ёю можна жыць толькі ў згодзе. Інакш нас чакае дарога ў нікуды.

Лесавік жыве ў чаканні свята Івана Купалы, бо менавіта ў купальскую ноч палешукі вяртаюцца да сваёй спадчыны, сваіх каранёў. А гэта і ёсць выйсце, дарога не ў нікуды, а – далей. Аўтар пераконвае, што не трэба яе баяцца, хоць яна "пакручастая, не надта шырокая, часта трапляюцца на ёй выбоіны, ямы, камяні, каб пераадолець якія - трэба доўга думаць"¹⁰.

Палессе ў творчасці Алеся Кажадуба – край лясоў і балот. Сімвал яго, як і ў творах Віктара Казько, – бусел.

Мацкевіч, герой апавядання "Б у с е л", стварае тэлеперадачу пра Палессе і не можа вярнуцца ў сталіцу, не "зняўшы" бусла, бо сустрэча з гэтай птушкай – не толькі прыемныя хвіліны, але і ўспаміны дзяцінства, упэўненасць у тым, што пакуль жывуць буслы на Палессі, будзе жыць і цудоўны беларускі край.

Буслы былі нібыта гаспадарамі на Палессі. Ладзілі буслянкі на дрэвах, хатах, тэлеграфных слупах. Заўсёды можна было сустрэць іх на сенажацях. Дзе людзі, там і гэтыя птушкі. Сёння ж, каб убачыць бусла на Палессі, трэба шмат паездзіць і пахадзіць. Птушкі пакідаюць буслянкі, а часам іх проста няма дзе рабіць, бо і дрэвы трапляюцца зрэдку. Знікае ў студнях вада, перасыхаюць чысцоткія рыбныя рэчкі і ператвараюцца ў роўныя канавы з бруднай вадой, праз колішнія балоты праходзяць асфальтавыя дарогі.

Непатрэбным стаў хлеб забруджанага краю. "Не прайшло і трох гадоў пасля аварыі, як з 'явіліся ў газетах карты, дзе пазначаны найбольш забруджаныя мясціны. У гэтых раёнах столькі кюры, у тых трохі болей, тут зусім чысценька..." – піша Аляксандр Кажадуб у апавяданні "Л о ў ч ы я".

Аповесць "Д у б" (1990) знаёміць з лясным краем, яго гісторыяй праз адчуванні і разважанні дуба. Аўтар невыпадкова выбраў менавіта гэтае дрэва. Яно старажытнае, як і сама палеская зямля. Дуб бачыў аюшнік з племя яцвягаў. Яму пакланяліся, лічылі святым, у ім бачылі пасланца багоў на зямлі. Загінулі дубовыя, не застаюцца сваякоў у дуба. Радаваўся ён купальскім агням і святочным гулянням людзей пад яго шатамі. Аднаго не магло зразумець дрэва: чаму сучасны чалавек хоча спаліць яго.

У творы паказваецца Палессе ад старых часоў, калі чалавек абагаўляў усё жывое і нежывое ў прыродзе, да нашых дзён, калі адбываецца яе знішчэнне.

"Канчалася балота, канчаўся дуб пры ім, – скончыцца і вёска з балотам. Дуб ведаў, што вузлу рас- сытацца лягчэй, чым завязацца. А вузла ўжо і не было"¹¹. Прадбачалі дуба спраўдзіліся. Адбываецца знішчэнне Палесся, толькі нябачнае: "А размовы пра радыяцыю, не сцімваліся. Аказваецца, яна ўтачылася ў зямлю, у траву і дрэвы, атруцілася ёю рыба ў азёрах і рэках. Нябачна, яна сплівала нават з неба, ёю дыхала усё жывое, і пыл пад нагамі ўжо не быў тым цёплым і мяккім пылам, у які зарывалася босая нага... Выспявала жыта – а ці будзе яно тым жытам, з якога спрадвеку жыве чалавек?" – пытаецца аўтар.

У рамане "З л а я з о р к а" (1993) **Іван Шамякін** не толькі паказвае ўвагу на наступствах катастрофы, але, каб падкрэсліць усю іх трагічнасць, паказвае жыццё напярэдні яе. Письменнік даследуе падзеі, што адбыліся непасрэдна падчас аварыі, што асабліва важна для сённяшняга разумення трагедыі, асэнсавання яе прычынаў і вынікаў.

Ён імкнецца асэнсаваць ролю кіраўнікоў рэагента маштабу ў першыя дні пасля аварыі. Адзін з такіх кіраўнікоў – Уладзімір Паўлавіч Пыльчанка. Спакойны, разважлівы чалавек, ён разумее, што нясе людзям гэтая катастрофа. Ён адчувае адказнасць за лёсы людзей, глыбока перажывае бяду роднай зямлі, бачыць, што нарабілі радыяцыя і чалавечая бяздумнасць, нядабайства і бездушнасць.

У рамане письменнік часта паказвае казіеты тых, што вяршылі лёсы людзей у першыя паслячарнобыльскія дні, бо менавіта там ён бачыць нараджэнне злычыннай аб'якавацы, што паглыбіла народнае гора. Тыповае ўвасабленне бюракратычна-каманднай сістэмы – такі людзі, як першы сакратар раённага камітэта партыі Пётр Мікалаевіч Сінякоў, недалёкі чалавек са "страўсарай" філазофіяй. Загадчык раёна Мятліцкі хоць і разумее, што адбываецца, але нічога не хоча вырашаць самастойна. Поруку бяздзейнасць выяўляе начальнік штаба грамадзянскай абароны падпалкоўнік Пятрушкін. У раман уведзены і прадстаўнікі верхняга эшалона ўлады Лявонцій Мікалаевіч. Не хаваючы сваіх антыпатый, письменнік з'едліва называе яго "Вадалесем, і Дырэктарам".

Матэрыяльнае і маральнае звязана з ім праблема недасведчанасці людзей, нават спецыялістаў, у пытаннях уплыву радыяцыі на чалавека праходзяць праз увесь твор. Сімвалам гэтага выступае туман, які ўбачыў у першае паслячарнобыльскае ранне Глеб Пыльчанка: *"Сіганеш у гэтае малако і – згінеш у ім, ператворышся ў тую пылінку, што лятае ў бездані космасу"¹².*

У рамане жудаснай з'явай паўстае сістэма, на рахунку якой пакалення чалавечыя жыцці. Іван Шамякін як письменнік-гуманіст пратэстуе супраць сляпога тэхнічнага прагрэсу ў атамны век, супраць антычалавечых эксперыментаў над народамі, на якія яго асудзілі бяздумныя кіраўнікі. "Спыніся, чалавецтва!" – такі гуманістычны заклік гучыць у фінале "Злой зоркі".

¹ Цыт. паводле: **Бельскі А.** Бядой запаленае слова // Краса і смутак. – Мінск, 2000. С. 112.

² **Нуждзіна Т.** Палескія матэрыялы ў творчасці В. Казько // Духоўная і культурная спадчына беларускага Палесся: Матэрыялы навуковай канферэнцыі (18 – 19 верасня 1997 г.) Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны. – Гомель, 1998. С. 170.

³ **Казько В.** Выратуй і памілуй нас, чорны бусел: Аповесці, апавяданні, эсэ. – Мінск, 1993. С. 23.

⁴ **Тамсама.** С. 69.

⁵ **Тамсама.** С. 72.

⁶ **Тамсама.** С. 71.

⁷ **Тамсама.** С. 147.

⁸ **Кажадуб А.** Лесавік: Аповесці. – Мінск, 1987. С. 149.

⁹ **Тамсама.** С. 77.

¹⁰ **Тамсама.** С. 159.

¹¹ Кажадуб А. Дарога на замчышча: Аповесці. – Мінск, 1990. С. 12

¹² **Шамякін І.** Злая зорка: Раман. – Мінск, 1993. С. 70.